

SEREBRAL PALSİLİ ÇOCUKLARIN DİL GELİŞİMİNDE;



ÖZEL EĞİTİM HİZMETLERİ BÖLÜM BAŞKANLIĞI

EBEVEYN TEMELLİ STRATEJİ KULLANIMI BİLGİLENDİRME E-KİTAPÇIĞI

1.SEREBRAL PALSİ NEDİR?

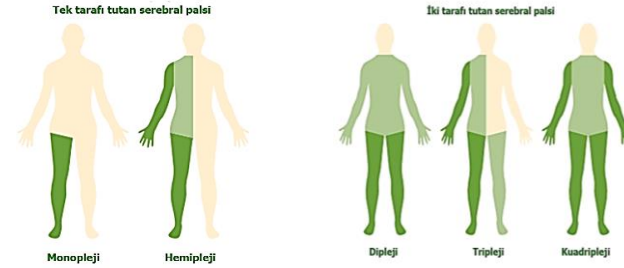
Serebral palsy, beyin, beyincik ve beyin sapında meydana gelen hasarlanmalar nedeniyle ortaya çıkan hareket ve koordinasyon bozukluğudur. Hasarlanmalar, genellikle anne karnında, doğum sırasında veya erken çocukluk döneminde meydana gelmektedir.



2.SEREBRAL PALSİ NASIL SINIFLANDIRILIR?

Serebral palsy, beyin hasarının yerine ve motor bozukluğun tipine, hasarın etkilediği vücut bölümüne ve fonksiyon kaybına göre farklı şekillerde sınıflandırılmaktadır.

2.1.ETKİLENİM YERİNE GÖRE SINIFLAMA



1.1.Monopleji/Monoparezi:Kol ya da bacaklardan bir tanesinde oluşan felç (pleji) ya da güç kaybıdır (parezi).

1.2.Hemipleji/Hemiparezi: Vücudun bir yarısındaki kolda ve bacakta oluşan felç ya da güç kaybıdır.

1.3.Dipleji/Diparezi: Bacakların kollardan daha fazla tutulumu ile oluşan felç ya da güç kaybıdır.

1.4.Parapleji/Paraparezi: Vücudun alt kısmında yani her iki bacakta oluşan felç ya da güç kaybıdır.

1.5.Tripleji/Triparezi: Bir kol ve iki bacakta oluşan oluşan felç ya da güç kaybıdır.

1.6.Tetrapleji/Tetraparez, Bir kolun daha az, diğer kol ve bacakların ise daha fazla etkilendiği felç ya da güç kaybıdır.

1.7.Kuadripleji/Kuadriparezi: Kolların ve bacakların tümünün etkilendiği felç ya da güç kaybıdır.

2.2.MOTOR BOZUKLUĞUN TİPİNE GÖRE SINIFLANDIRMA



Spastik Tip

2.2.1. Spastik Tip Serebral Palsi: Motor korteks hasarı ve üst motor lezyonları nedeniyle kol, bacak ve uzuvlardaki kasların aşırı kasılması durumudur. Spastik tip, serebral palsinin %70-80 oranla en fazla görülen tipidir.

2.2.2. Diskinetik Tip Serebral Palsi: Beynin orta iç kısmında yer alan bazal gangliyonların hasarı nedeniyle hareketlerin koordinasyonunun ve kontrolünün sağlanamaması durumudur. Bu tipteki serebral palsili çocuklarda ani, sıçrayıcı (korea), düzensiz, yavaş istemsiz (atetoid), titreme (tremor) şeklinde hareketler görülebilmektedir. Tüm serebral palsy olgularının yaklaşık % 10-15'ini bu tip oluşturmaktadır.



Diskinetik Tip



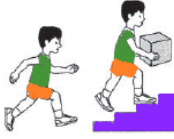
Ataksik Tip

2.2.3. Ataksik Tip Serebral Palsi: Beyincik hasarı ve lezyonları nedeniyle oluşan hareketlerde koordinasyon bozukluğu, yürüyüş ve gövde bozukluğu, denge bozukluğu durumudur. Konuşmanın hızı, konuşma kaslarındaki güç kaybı ve anormal ritim ile karakterizedir. Bu tipte görülen hipotoni (düşük kas tonusu, güç kaybı) yerini 2-3 yaşından sonra ataksiye bırakır. Tüm serebral palsy olgularının yaklaşık % 5'ini bu tip oluşturmaktadır.

2.3. FONKSİYON KAYBINA GÖRE SINIFLAMA

Serebral palsili çocuklara yönelik uygun olan tedavileri yapabilmek için kaba motor becerileri, el becerileri, iletişim becerileri gibi günlük yaşam aktivitelerindeki fonksiyon kaybının şiddetinin/seviyesinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu amaçla çeşitli değerlendirme sistemleri kullanılmaktadır. Bu sistemlerden bazılarında aşağıda yer verilmiştir.

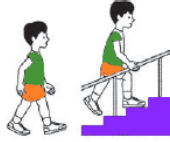
2.3.1.KABA MOTOR FONKSİYON SINIFLANDIRMA SİSTEMİ (PALİSANO ve ARK. 2007)



1.SEVİYE: Bu seviyedeki çocuklar bağımsız olarak yürüyebilmekte, koşup zıplayabilmekte ve tutunmadan merdiven inip çıkabilmektedir.

Ancak ileri düzey kaba motor becerilerde hız, denge koordinasyon sınırlılıkları yaşayabilmektedir.

2.SEVİYE: Bu seviyedeki çocuklar yardımcı araç olmaksızın yürüyebilmektedir. Merdivenleri trabzanlara tutunarak çıkabilmektedir. Uzun mesafeleri, engebeli zeminleri yürürken, toplum içinde yürürken zorlanabilmektedir. Koşma ve zıplama gibi becerileri oldukça sınırlı gerçekleştirebilmektedir.



3.SEVİYE: Bu seviyedeki çocuklar, yardımcı araçla yürüyebilmekte ya da tekerlekli sandalye kullanmaktadır. Yardım ile trabzandan tutunarak merdiven çıkabilmektedir. Kalabalık içinde yürürken zorlanmaktadır.

4.SEVİYE: Bu seviyedeki çocuklarda yardımcı teknolojiler kullanılsa da bağımsız hareket etmekte kısıtlılık vardır. Evde fiziksel yardımla yürüyebilir. Dışarıda tekerlekli sandalye ile taşınır. Motorlu elektrikli sandalye kullanmaktadır.



5.SEVİYE: Bu seviyede, yardımcı teknolojiler kullanılsa da ciddi hareket kısıtlılığı vardır. Yardımcı araçlara rağmen çocuklar başını dik tutmada, ayakta durmada ve el-ayaklarını kontrolde sınırlılıkları vardır. Tüm ortamlarda tekerlekli sandalyede taşınmak zorundadır.



2.3.2.EL BECERİLERİ SINIFLANDIRMA SİSTEMİ (4-18 YAŞ)

1.SEVİYE	Bu seviyedeki çocuklar; nesnelere kolaylıkla ve başarıyla tutabilmektedir.
2.SEVİYE	Birçok nesneyi tutabilmektedir, ancak başarıma hızı ve kalitesinde azalmalar gözlenmektedir.
3.SEVİYE	Nesneleri güçlükle tutabilmektedir. Tutma ile ilgili aktivitelerin çocuğa yönelik uyarlanmasına ihtiyaç duyulmaktadır.
4.SEVİYE	Düzeğe uygun uyarlanmış aktiviteleri sınırlı olarak yapabilmekte ve düzenlenmiş nesnelere ancak bir kısmını tutabilmektedir.
5.SEVİYE	Nesneleri tutamazlar. Basit bir eylemi yapabilmek için gerekli el becerileri bulunmayabilir.

2.3.3. FONKSİYONEL İLETİŞİM SINIFLANDIRMA SİSTEMİ

1.SEVİYE	Bu seviyedeki çocuklar akıcı ve etkili iletişim becerisine sahiptir. İletişimde herhangi bir sınırlılıkları yoktur.
2.SEVİYE	Bu seviyedeki çocukların konuşmaları tanımadıkları bireyler tarafından da anlaşılabilirliktedir.
3.SEVİYE	Kısa ve basit cümleler kurabilirler, ancak anlaşılabilirlikleri düşüktür.
4.SEVİYE	Sözlü dil becerileri sınırlıdır, bu nedenle sembol, işaret veya iletişim cihazı kullanmak gibi alternatif iletişim yöntemlerine ihtiyaç duymaktadır.
5.SEVİYE	İletişim becerisi yok veya minimal düzeydedir. Göz, yüz ifadeleri, beden dili veya işaretler gibi sözel olmayan yöntemlerle ihtiyaçlarını ifade ederler.

3.SEREBRAL PALSİDE GÖRÜLEN SEMPTOMLAR NELERDİR?

Sınıflamalardan da anlaşılabilirliği gibi serebral palsili çocuklarda farklı semptomlar görülebilmektedir. Bu semptomlar arasında,



aşırı kas gerginliği veya kas gevşekliği, koordinasyon güçlüğü, denge sorunları, yürüme ve hareket etme zorluğu, duruş bozuklukları, reflex anormallikleri, istem dışı hareketler, epilepsi nöbetleri, yutma bozuklukları, bilişsel güçlükler, işitme ve görme yetersizlikleri sayılmaktadır.



4.SEREBRAL PALSİNİN YÖNETİMİNDE KİMLER YER ALMALIDIR?

Belirtilen problemlerin tedavisi sürecinde çocukların yaşam kalitesini ve işlevselliğini artırabilmek ve ailelerin ihtiyaçlarının etkin bir şekilde karşılayabilmek için nörolog, pediyatrist, psikiyatrist, KBB hekimi, gastroenterolojist, fizyoterapist, ergoterapist, dil-konuşma terapisti, diyetisyen, psikolog, pskolojik danışman, sosyal çalışmacı, öğretmen, hemşire, sosyal hizmet uzmanı gibi uzmanların çok disiplinli ekip olarak çalışması gerekmektedir.



5. SEREBRAL PALSİLİ ÇOCUKLARDA GÖRÜLEN İLETİŞİM PROBLEMLERİ

Serebral palsili çocuklarda dizartri (kas zayıflığına bağlı konuşma bozukluğu) ve apraksi (konuşmayı planlama bozukluğu) gibi motor konuşma bozukluklarıyla birlikte dil ve iletişim bozuklukları da görülebilmektedir.

6.SEREBRAL PALSİLİ ÇOCUKLARDA DOĞRUDAN VE DOLAYLI TERAPİ YÖNTEMLERİ NEDİR?

Hareket kısıtlılığından kaynaklı serebral palsili çocuklar ebeveynleri ve yaşlılarıyla daha az etkileşime girmekte ve çevrelerini daha sınırlı keşfetmektedirler. Tedavileri nedeniyle bu çocukların hastanede bulunma süreleri de uzun olmaktadır. Belirtilenler nedeniyle serebral palsili çocuklarda, dil bozukluklarının şiddeti artabilmektedir.

Serebral palsili çocukların dil becerilerini geliştirebilmek için dil konuşma terapistleri tarafından doğrudan ve dolaylı terapi yöntemleri kullanılmaktadır. Doğrudan terapi yöntemlerinde terapistlerin çocuklarla birebir çalışması, dolaylı terapi yöntemlerinde ise anne babaların erken iletişim ve etkileşim bağlamında eğitilmesi yani ebeveyn temelli iletişim stratejilerin uygulanması yoluyla dil ve iletişim becerilerinin desteklenmesi amaçlanmaktadır.

7.EBEVEYN TEMELLİ STRATEJİ KULLANIMI NEDİR?

Kapsamlı terapi programının bir bileşeni olan ebeveyn temelli strateji kullanımı, SP'li çocukların ebeveynleri ile yaşadığı doğal ortamda gerçekleşen rutin, oyun, etkinlik ve geçişleri değerlendirmek yoluyla etkileşim başlatma ve sürdürme becerilerini, dil ve iletişim becerilerini, ortak dikkat oluşturma, problem çözme, zihin kuramı gibi yönetici işlevlerini geliştirmek amacıyla kullanılan stratejiler olarak tanımlanmaktadır.

Ebeveyn temelli stratejiler, iletişimi destekleyici nitelikli yetişkin davranışlarını, etkileşim temelli doğal öğretim stratejilerini ve çevresel düzenlemeleri kapsamaktadır.



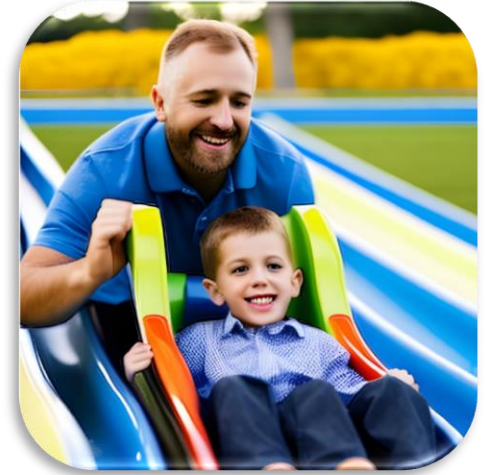
7.1.NİTELİKLİ YETİŞKİN DAVRANIŞLARI NELERDİR?

Nitelikli yetişkin davranışları, ebeveynlerin, birincil bakıcıların ya da öğretmenlerin gün içerisinde çocuklarla kurulan etkileşimler sırasında, çocukların dil becerileri başta olmak üzere gelişimlerini desteklemeye ve geliştirmeye yönelik davranışların tümü olarak ifade edilmektedir. Nitelikli yetişkin davranışları;

1. **Duyarlı-Yanıtlayıcı Davranışlar**
 2. **Duygusal-İfade Edici Davranışlar**
 3. **Başarı Odaklı-Yönlendirici Davranışlar**
- olarak aşağıda detaylandırılmıştır.

7.1.1.DUYARLI-YANITLAYICI YETİŞKİN DAVRANIŞLARI

Duyarlı Olma; Çocukların kendi başlattığı/ilgi duyduğu etkinlik, faaileyet ve oyunları ebeveynlerin izlemesi, çocukların liderliğini takip etmesi ve oyun/ekinlik/aktivite ortağı olarak etkileşime girerek katılım göstermesidir.



Örnek: Kağan kuadriplejik serebral palsi tanılı 8 yaşında bir çocuktur. Ciddi hareket kısıklığına sahip olduğu için erişimi tekerlekli sandalye ile sağlanmaktadır. Babası Ahmet Bey, fırsat buldukça Kağan'ı evlerinin yakınındaki parka götürmektedir. Kağan kaydırdaktan kayan çocukları izlerken gülümsemekte, anlamsız olmakla birlikte ilgisini belli eden sesler çıkarmakta ve hareket ettirebildiği kadarıyla ellerini çırpılmaktadır.

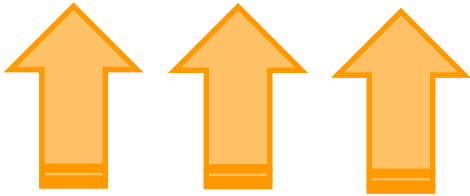
Kağan'ın bu davranışlarını gözlemleyen Ahmet Bey, onun kaydırdaktan kaymak istediğini düşünmüştür. İlgili hekim ve terapistlerin de görüşünü alarak "**Engelsiz Park**" fikriyle belediyeye başvurmuştur. Bunun üzerine harekete geçen yetkililer mühendislerle görüşmüşler parktaki tüm oyuncak ve aletleri "**Evrensel Tasarım**" ilkesine yani Kağan gibi çocuklar için de uygun hale getirmişlerdir.

Ahmet Bey ile yetkililerin duyarlı yaklaşımından sonra Kağan babası ve akranlarıyla birlikte kaydırdan kaymaya başlamış, Bu süreçte Ahmet Bey, Kağan'ın ilgilendiği ve yaptığı şeyler hakkında daha çok jest-mimikleriyle ve konuşarak geribildirimlerde bulunmuştur.

Tüm bunlardan sonra Kağan'ın ailesi ve akranlarıyla etkileşime girme çabası artmıştır. Bununla birlikte Kağan'ın istediklerini elde etmek için işaret etme gibi iletişim girişimleri ile çıkartabildiği seslerin sayısı artmış, "Park" anlamında "Pağ" gibi tek heceli sözcükler kullanmaya başlamıştır.

Duyarlı bir ebeveynden serebral palsili çocuğun;

- ❖ Etkileşimde bulunmasını beklemesi,
- ❖ Seçim yapmasına fırsat vermesi,
- ❖ Liderliğini takip etmesi,
- ❖ Yaptıklarına değer vermesi,
- ❖ Yüzüne bakacak şekilde konumlanması,
- ❖ Hoşlandığı etkinlikleri tekrarlaması,
- ❖ İlgilendiği şeyleri/ilgi odağını izlemesi
- ❖ İletişim çabalarını takip etmesi,
- ❖ Davranışlarını gözlemlemesi,
- ❖ Tercihlerine saygılı olması,
- ❖ Mevcut ilgisini başka yere yönlendirmekten kaçınması, beklenmektedir.



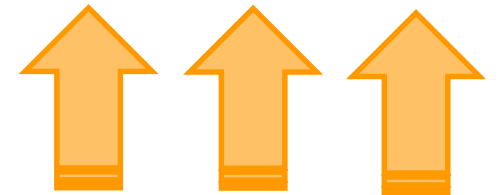
Yanıtlayıcı Olma; Ebeveynlerin, çocukların ilgilendikleri, yaptıkları nesne, iş, uğraşı, etkinlik ve oyunlar hakkında gelişimlerine uygun olarak anı anına adlandırma, yorum yapma gibi anlamlı dil girdisi sunma olarak tanımlanmaktadır. Ebeveynlerin yanıtlayıcı olması çocukları etkileşime girme ve iletişim kurma bağlamında cesaretlendirici olmaktadır.



Örnek: Merve diplojik serebral palsy tanımlı 6 yaşında bir çocuktur. Merve'nin dil düzeyi yaştlarına yakın düzeydedir. Merve oyuncak köpekleri ile oynamayı çok sevmektedir. Annesi Betül Hanım, Merve'nin köpekleriyle oynadığını görünce " **Ne güzel, oyuncak köpeklerinle oynuyorsun. Minik köpeğinin tüyleri kırmızı. renk...Bak, senin kazağın da kırmızı renk... Sanırım, büyük sarı köpeğinin sırtı kaşınmış. Kucağındaki köpeğinin de keyfi yerinde...Baksana çok huzurlu görünüyor.**" şeklinde yorumlayıcı dil girdisi sunarak Merve için yanıtlayıcı ebeveyn davranışı sergilemiştir.

Yanıtlayıcı bir ebeveynden serebral palsili;

- ❖ Çocuğun istemsiz/amaçsız çıkardığı seslere, yüz ifadelerine sanki anlamlı konuşuyormuş gibi yanıt vermesi,
- ❖ Çocuğun baktığı yöndeki nesne, kişi ve olayları sözcüklere dönüştürmesi,
- ❖ Çocuğun yaptığı işler ya da oynadığı oyunlar hakkında adlandırmalarda bulunması
- ❖ Çocuğun yaptığı işler ve oynadığı oyunlar hakkında düzeye uygun sorular sorması,
- ❖ Çocuğun yaptığı işler ya da oynadığı oyunlar hakkında düzeye uygun açıklama yapması
- ❖ Çocuğun yaptığı işler ya da oynadığı oyunlar hakkında ve yorumlarda bulunması
- ❖ Çocuğun hatalı söylediği telaffuzları, hatalı kullandığı sözcükleri, yanlış sözcük seçimini düzeltmek yerine, yanıt vererek kabul etmesi,
- ❖ Çocuğun hareketlerini, duygularını, niyetlerini sözcüklere dönüştürmesi
- ❖ Yaptığı konuşma, açıklama ve yorumlarla çocuğun ilgisini başka yöne yönlendirmekten kaçınması beklenmektedir.



Etkili Olma; Ebeveynlerin çocuğun ilgisini, oyun, etkinlik, iş ya da bir uğraşıya çekmesi , bu etkinliklere çocuğun isteklice katılımının ve etkinlikleri sürdürmesinin sağlanması demektir. Etkili olma davranışında, ebeveynlerin süreci başlatmakla kalmayıp, süreç boyunca etkin katılım göstermesi gerekmektedir. Ebeveyn ve çocuk arasında **sıralı ve dengeli bir etkileşimin** geliştirilmesi oldukça önemlidir.



Örnek: Ali 5 yaşında hemiplejik serebral palsi tanılı bir çocuktur. Ali iki elini kullanarak tutma becerisinde zorlanmaktadır. Ali'nin babası Adem Bey ve annesi Gaye Hanım Ali'nin tutma becerilerini geliştirmek için, hekim ve terapistlerine de sorarak yastıkları üst üste dizmek ve top ile devirmek şeklinde salonda bir yedi kiremit oyunu tasarlamışlardır.

Adem Bey ve Gaye Hanım coşkulu bir şekilde oyunu oynayarak Ali'nin kendileri ile ilgilenmesini sağlamışlardır. Bu sırada Ali'nin oyuna katılımını sağlamak için **“Sen de yedi kiremit oyunu oynamak ister misin Ali?”** diyerek onu oyuna davet etmişlerdir. Oyun boyunca Ali, anne ve babası sıralı olarak oyunu sürdürmüş, oyuna etkin katılım göstermişlerdir. Adem Bey ve Gaye Hanım bu keyifli oyun sayesinde Ali'nin iki el kullanarak tutma becerilerini desteklemeye çalışmışlardır.

Yaratıcı Olma; Ebeveynlerin çocuğun ilgisini oyun, etkinlik, iş ya da bir uğraşıya çekmede ve sürdürmesini sağlamada yeni yollar bulma ya da yeni bakış açıları geliştirme yeteneği olarak tanımlanmaktadır. Bu yaklaşımda ebeveynin çocuğa sunduğu uyaranların etkili, çeşitli ve ilgi çekici olması oldukça önemlidir.

Örnek: Ozan tetraplejik serebral palsi tanılı 8 yaşında bir çocuktur. Ozan sağ eliyle zorlanarak ta olsa işaret edebilmektedir. Annesi Oya Hanım çamaşırları katlarken önündeki çorabı eline geçirerek kukla gibi kullanmış ve coşkulu bir ses tonuyla **“ Merhaba Ozan, benim adım Kuki. Şimdi sana bir bilmecem var. Soruyorum, beni iyi dinle... İki kolum var, ayağım yok. “İki kısa kolum, gövdem uzun, Kışın değil giyilirim yazın.”** şeklinde Ozan'a bilmece sormuştur. Ozan'da önündeki tişörtü göstererek bilmeceyi bilmiştir. Büşra Hanım diğer kıyafetlere yönelik bilmecelerle etkileşimi sürdürmüştür ve alıcı dil becerileri bağlamında Ozan'a bir deneyim yaşatmıştır.



7.1.2.DUYGUSAL-İFADE EDİCİ YETİŞKİN DAVRANIŞLARI

Bu davranışlar, ebeveynlerin çocuklarıyla etkileşim ve iletişim kurma isteğini, çocuklarına yönelik kuşatıcı duygusal tepkilerini içermektedir. Bu davranışlar, **duygusal ifade edici olma, kabullenme, keyif alma, sıcak olma, sözel pekiştirme kullanma** stratejilerini kapsamaktadır.



Duygusal İfade Edici Olma: Ebeveynlerin çocuklarıyla etkileşime girerken vücut hareketlerini, yüz ifadelerini ve ses tonunu iletişim kurmak ve duygularını aktarmak için etkili ve motive edecek şekilde kullanması demektir. (Örnek, Ahhh, balona vurmak üzereydin, son anda vuramadın...Olsun bir sonrakine vurursun, vb..)

Kabullenme: Ebeveynlerin sözel ve sözel olmayan iletişim unsurlarıyla çocukların davranışlarını onaylayan, değerli ve anlamlı bulduğunu gösteren davranışlardır. (Örnek: Aferin, oyuncaklarını topladın. Ortalık pırıl pırıl oldu, vb.)

Yapamazsın, o öyle olmaz, bırak ben yapayım... gibi kabullenici olmayan ifadelerden kaçınılmalıdır.

Keyif Alma: Ebeveynlerin etkileşim/oyun sırasında çocuklarının söylemleri, davranışları ve tepkilerinden memnun olması ve bunu hissettirmesi olarak tanımlanmaktadır. Keyif alma etkileşimi eğlenceli kılma, sürpriz yapma, şaka yapma gibi ebeveyn davranışlarını içermektedir. (Örnek: Aaa, ne güzel tavşan resmi yaptın öyle...Bu çok hoşuma gitti. Dur ben bir tavşan olayım...Sen de havuç...Şimdi seni yedim...vb.)

Çocukla etkileşime girerken sıkıldığını hareketlerle belli etmekten, “Hı, ne dedin? gibi geçiştirme ifadeleri kullanmaktan yani keyif alınmadığını hissettiren tutumlardan kaçınılmalıdır.

Sıcak Olma: Ebeveynlerin etkileşim sırasında çocuklarına sevgisini, şefkatini, olumlu duygularını aktarması demektir. Bu aktarım sevgi sözcüklerini ifade etme şeklinde olabileceği gibi içten bir ses tonu, saçına dokunma, çak yapma, sarılma gibi davranışlar şeklinde de olmalıdır. (Örnek: Sen ne duyarlı bir çocuksun...Benim canım kızım/oğlum...Ekmek artıklarını kuşlar için biriktirmene bayıldım...Parka gidip bunları kuşlara verelim...vb.)



Sözel Pekiştirici Kullanma: Ebeveynlerin etkileşim sırasında çocuklarını cesaretlendirmek, kendine güvenini artırmak ya da ödüllendirmek için "Bravo...Çok güzel oldu...Aferin...Muhteşem..." gibi ifadeleri kullanmasıdır.

Sözel pekiştirici kullanımında sözel övgü mutlaka uygun olan davranışla ilişkilendirilmelidir. (Örnek: Ablanın oyuncasını izin isteyerek aldın... Aferin sana.. vb.)

7.1.3.BAŞARI ODAKLI-YÖNLENDİRİCİ OLMA YETİŞKİN DAVRANIŞLARI

Başarı Odaklı Olma: Çocukların bilişsel gelişimi, dil gelişimi ve gelişimin diğer alanlarında başarılı olabilmesi için etkileşim sırasında ebeveynler tarafından oyun ya da doğrudan eğitim-öğretim yoluyla destek sunulmasıdır.

Bu stratejide çocukların gelişim düzeyine uygun amaçları gerçekleştirebilmek için zengin ve nitelikli uyaran sunmak önemlidir. Başarı odaklı olma stratejisinin kullanımında baskı kurmaktan, kaygı oluşturmaktan kaçınılmalıdır. (Örnek: Elindeki mandal yeşil renkli... Buradaki mandallara bak... Yeşil olan mandalları kovaya koy. vb.)

Yönlendirici Olma: Rutin, etkinlik ya da oyun gibi etkileşimler sırasında iletişim becerilerini güçlendirmek ve öğrenmelerini desteklemek amacıyla ebeveynlerin etkinliğe katılması, çocukları yönlendirmesi, yönergeleriyle ipucu sunmasıdır. Ebeveynler bu davranış kullanımında aşırı müdahaleci olmaktan, çocukların sürekli ne yapacaklarını söylemekten ya da tümüyle "Ne yaparsan yap." ilgisizliğiyle yani hiç müdahale etmemekten kaçınması gerekmektedir. Burada kilit nokta dengeli ve gerektiğinde yönlendirmektir.



Örnek: Diplejik serebral palsi tanılı ve 7 yaşında olan Züleyha'yı oyuncak hayvanlarına bakarken gören annesi Ayfer Hanım " Züleyha, hadi ablan, sen ve ben birlikte çiftlik kuralım. İnekleri ahıra, köpeği de kulübesine koyalım. Tavukları kümese mi koyalım yoksa bahçede mi gezsinler. Bu atın adı ne olsun? Yaptığımız bu çiftliğe kimleri davet edelim? Bu çiftlikte toplam kaç hayvanımız oldu?" diyerek kızını yönlendirmiş ve bu sayede çiftlik hayvanları ile ilgili diyalog geliştirerek onun dil becerilerini desteklemiştir.



7.2.ETKİLEŞİM TEMELLİ DOĞAL ÖĞRETİM NEDİR?

Etkileşim temelli doğal öğretim, gün içinde doğal olarak meydana gelen rutinler, etkinlikler ve oyunlar gibi gerçek yaşam aktiviteleri sırasındaki öğrenme fırsatlarını değerlendirerek çocukların gelişimlerini bütünsel olarak destekleyen etkileşim temelli bir öğretim yaklaşımıdır.

Model olma, doğru sorular sorma, ipucu sunma gibi çeşitli doğal öğretim stratejileri ve teknikleri bulunmaktadır. Serebral palsili çocukların gelişimlerinin ebeveynlerince ve öğretmenlerince desteklenebilmesi için bilinmesinde yarar bulunan bu stratejilerin bazılarını aşağıda yer verilmiştir.

7.2.1.MODEL OLMA STARETJİLERİ

Çocukların gelişimin tüm alanlarında beceri edinebilmeleri için yeterli ve uygun yaşantıları deneyimlemeleri gerekmektedir. Bu süreçte çocukların ebeveynlerini model alması önemlidir. Ebeveynlerin model olmasıyla anlamlı dil girdisi sunularak çocuğu dil ve iletişim becerilerinin desteklenmesi amaçlanmaktadır. Çocuğkların uyanık kaldığı süreler boyunca ebeveynlerince model olunması oldukça önemlidir. Çeşitli model olma stratejilerine aşağıda yer verilmiştir.



A.YANIT BEKLEMEDEN MODEL OLMA

Etkileşim sırasında çocuktan herhangi bir yanıt beklemezsiniz çocuğun gelişim düzeyine uygun ve yeterli dil girdisi sunmaktır. Bu strateji ile çocuğun sözcük dağarcığını artırmak hedeflenmektedir. Sözcük dağarcığı yetkinleşen çocuk, önce ebeveynlerini taklit etmeye, zamanla da bağımsız bir şekilde kendini ifade etmeye başlayacaktır.Yanıt beklemeden model olma stratejisi

- ❖ **Sözcük Bombardımanı**
- ❖ **Paralel Konuşma**
- ❖ **Kendi Kendine Konuşma,**

alt stratejilerini içermektedir.

Sözcük Bombardımanı: Sözcük sayısı sınırlı olan çocuklarda kullanılan bir staretijidir. Bu alt stratejide ebeveynlerden çocuklarında gelişmesini istedikleri düzeye uygun 3-5 sözcük ya da cümleyi günlük rutinler, etkinlikler ve oyunlar içerisinde sıklıkla ve farklı zamanlarda dile getirmeleri yani yoğunlaştırılmış uyarın olarak sunmaları beklenmektedir.

Örnek: Ömer paraplejik serebral palsili çocuktur. Annesi Demet Hanım **“Günaydın, afiyet olsun,”** gibi sosyal sözcükler ile ilgili Ömer’e dil girdisi sunmayı hedeflemiştir. Bu sözcükleri yoğun bir şekilde sunmak için kahvaltı rutinini fırsat bilip değerlendirmiştir. Kahvaltı yaparken Demet Hanım, masadakilere dönerek **“Ohh, bu sabah ne güzel uyandım...Günaydın Ömer, eşim sana da günaydın, kızım sana da günaydın...Şimdi kahvaltı zamanı....Ömer oğlum afiyet olsun. Kızım sana da afiyet olsun...Eşim sana da afiyet olsun...Hepimize afiyet olsun...Ömer bana afiyet olsun mu, dedin...Aa çok teşekkür ederim...”** diyerek sözcük bombardımanı oluşturmuş ve hedeflediği sözcük ve cümlelere ilişkin yoğun dil girdisi sunmuştur.



Paralel Konuşma: Çocukları ile aynı ortamda bulunan ebeveynlerin çocuktan herhangi bir yanıt beklemeden, çocuğun yaptıklarını dil düzeyine uygun bir şekilde sözel olarak ifade etmesidir. Bu stratejide çocuğun o anda yapmakta olduğu nesnenin, eylemin ya da etkinliğin ne olduğunu duymasını sağlamak amaçlanmaktadır. Bu sayede çocuk zaman içinde ilgili nesne, eylem ve aktiviteler ile duyduğu sözcük ya da cümleleri eşleştirerek anlamlandırmaya daha sonra da konuşmaya başlayacaktır.

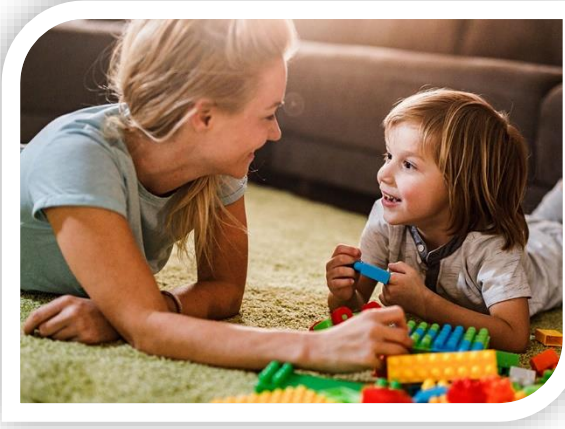
Örnek: Taha, arabalar ile oynamaktadır. Babası **“Siyah bir araba. Arabayı tuttun... Arabayı ittirdin... Arabanın tekerlekleri döndü... Araba ileriye doğru gitti...Diğer arabaya çarptı.”** Şeklinde paralel konuşma stratejisi ile Taha'nın yapmakta olduğu eylemleri sözlü ifadeye dönüştürerek model olmuştur.

Kendi Kendine Konuşma: Çocuklarıyla aynı ortamda olan ebeveynlerin kendi yapmakta oldukları işi çocuğun dil düzeyine uygun bir şekilde sözlü olarak ifade etmesidir.

Örnek: Babası Adem Bey serebral palsi tanılı kızı Buse ile bahçeden eve geldiklerinde kızının dil düzeyine uygun bir şekilde **“Sağ ayakkabımı çıkardım. Şimdi sol ayakkabımı çıkardım. Ayakkabı dolabımı açtım. Ayakkabıları içine kodum. Terliği aldım ve giydim. Şimdi içeriye giriyorum...”** şeklinde kendi kendine konuşma stratejisini kullanarak kızının dil becerilerini desteklemiştir.

B.SEÇENEK SUNMA İLE MODEL OLMA

Seçenek sunma stratejisi, hem talep etmeyi hem de model olmayı içeren bir stratejidir. Bu strateji, oyuncak, nesne, etkinlik ile ilgili iki ya da daha fazla seçenek arasından çocuğun bir tanesini seçmesini ve çocuğun cevap vermesini içeren bir stratejidir. Çocuklar cevap vermekte zorlanıyor ise ebeveynlerince model olunmalıdır. Örnek; **Top mu oynamak istiyorsun, araba mı?..Yeşil kazağı mı giymek istesin, mavi gömleği mi?..vb.**



C.GENİŞLETMELERLE MODEL OLMA

Genişletmeler kullanarak model olma stratejisi, çocuğun kullandığı ifadeler, yeni sözcük, ek gibi dilbilgisel yapılar eklenerek ya da ifadeler yanlış üretilmiş ise düzeltilerek çocuğa ebeveynlerince geri sunulmasıdır. Bu strateji kullanılırken aşırı sözcük kullanımından kaçınılmalı ve dil düzeyinin bir basamak üstü zorluğa sahip sözcük ya da dil yapılarıyla genişletmeler yapılmalıdır.

Genişletmelerle model olma stratejisi, **sözcük ekleme ile genişletme ve düzeltme/yer değiştirme yapılarak genişletme** üzere iki şekilde uygulanmaktadır.

Sözcük Ekleme ile Genişletme: Çocuğun söylediklerinin, dil düzeyinin bir basamak üstündeki sözcük ve dilbilgisel yapılar eklenerek genişletmesi demektir. **Örnek;**

Çocuk:Araba

Anne: Evet bir araba. Mavi araba.

Çocuk:Anne su.

Anne: Anne su istiyorum, dedin. Sana bir bardak su veriyorum şimdi. Afiyet olsun.

Düzeltilme/Yer Değiştirme Yapılarak Genişletme: Çocuğun eksik ya da yanlış ürettiği sözcüğün doğrusunun söylenmesi, sözcüklerin yerinin değiştirilmesi, kullandığı sözcüğün yerine eş anlamlı sözcüğün kullanılması gibi genişletme stratejileridir. **Örnek;**

Çocuk: Su ihh.

Baba: "Su istiyorum" dedin. Al bakalım sana su.

Çocuk:Düt düt aba.

Baba: Evet, Araba düt düt diyor.



C.TALEP ETME-MODEL OLMA

Dil becerilerinin edinim aşamasında daha çok model olma stratejisi kullanılırken, talep etme model olma stratejisi dili edinmiş ancak tutarsız dil kullanımı olan çocuklar için etkilidir. Bu stratejide ebeveynin kısmi yardımı ile çocukların dili bağımsız üretmesine imkan tanınmaktadır.

Talep etme-model olma stratejisinde, ebeveyn tarafından çocuktan bir talepte bulunulmakta, seçenek sunulmakta ya da çocuğa bir soru yöneltilmekte, çocuğun tepkisi 3-5 saniye beklenmekte, çocuktan yanıt alınmaz ve yahut yanlış yanıt alınır ise ebeveyn tarafından model olunarak çocuğun tepkide bulunması sağlanmaktadır. **Örnek;**

Çocuk: Eliyle topu gösterir.

Anne: Benden ne istiyorsun? (3-5 saniye bekler.)

Çocuk: Yanıt vermedi/ya da yanlış yanıt verdi.

Anne : Araba mı istiyorsun, top mu?

Çocuk: Yanıt yok.

Anne: Haa top istiyorsun. Hemen sana topu veriyorum.



7.2.2.DOĞRU SORULAR SORMA STRATEJİSİ

Ebeveynler, çocuklarına bazen birbiri ardına ve sınav yapar gibi sorular sormakta ve yanıt beklemektedir. İletişimin dengesini bozan bu yaklaşım uygun görülmemektedir. Etkili bir iletişim için, soru cevap dengesinin kurulması ve doğal bağlamda kendiliğinden ortaya çıkan doğru soruların sorulması gerekmektedir. Yerinde ve zamanında sorulan doğru sorular çocukları cesaretlendirerek daha çok sözcük kullanılmasını sağlayacaktır.

Bu strateji, çocuklara yanıt verme şansı sunan, daha çok sözcük ve dil yapısı kullanılmasına olanak veren “Oyun oynamak ister misin? gibi evet/hayır soruları yerine “Ne oynamak istersin?” gibi açık uçlu soruları sorma stratejisidir.

Doğru sorular soma stratejisi uygulanırken ebeveynler;

1. Çocuğa yerinde ve düzeye uygun açık uçlu sorular sormalı.
2. Çocuktan 3-5 saniye kadar cevap vermesi beklemeli,
3. Çocuk doğru yanıt ya da eksik yanıt verdiğinde bu yanıt genişletilerek çocuğa geri sunmalı/seçenek sunarak model olmalı,
4. Çocuk yanıt vermediğinde ya da yanlış yanıt verdiğinde doğru yanıtı söyleyerek çocuğa model olmalı,
5. Model olduktan sonra çocuk bu yanıtı tekrar ederse, yanıtı genişleterek model olmalıdır.

Örnek: Annesi ile çocuk etkileşimli olarak kitap bakmaktadır. Bu süreçte anne diyalogtaki gibi doğru sorma stratejisi ile çocuğun dil becerilerini desteklemeye çalışmıştır.

Anne: Kuşlar ses duyunca kaçmış. Kuşlar ne sesi duymuş? (3-5 sn bekler)

Çocuk: Yanıt vermedi.

Anne: Dikkatlice bakalım...Bu hangi hayvan acaba? Hav hav mı diyor o...Bak hav hav diyor sanki...

Çocuk: Töpek.

Anne: Evet bu bir köpek. Kuşlar ne sesi duymuşlar.

Çocuk: Köpek sesi..



7.2.3. İPUCU SUNMA STRATEJİSİ

İpucu sunma stratejisi, bir beceriyi daha doğru ve bağımsız gerçekleştirebilmesi için çocuğa sunulan yardımlardır. Fiziksel durumlar (üşüme, gürültü, karanlık vb.), ortamlar (sınıf, ev, park vb.) ve kişiler (ebeveyn, öğretmen, akran vb.) doğal ipucu kaynaklarıdır. Bu ipucu kaynakları doğal olarak algılanarak uygun beceri ve davranışları geliştirmemizi sağlar. Ama bazı serebral palsili çocuklar bu doğal ipuçlarını fark edemeyebilmektedir. Bu durumda ebeveynleri tarafından sistematik olarak ipucu stratejileri kullanılmalıdır. İpucu stratejileri;

- A. Fiziksel Yardım
- B. Model Olma
- C. Sözel İpuçları
- D. Sözel Olmayan İpuçları,

olmak üzere dört türde uygulanmaktadır.

A.FİZİKSEL İPUCU SUNMA STRAJESİ

Kendisinden beklenen beceri ya da davranışı çocuk gerçekleştiremediğinde, başarılı deneyim yaşayabilmesi, bu sayede motive olabilmesi için ebeveyn tarafından fiziksel yardım sunulması ve yapılan eylemin sözel olarak betimlenmesidir. (Örnek: Çocuk kendisi yazıyı yazamadığında annenin çocuğun elinin üzerine elini koyması, kalemi çocukla birlikte tutarak yazı yazması ve “Şimdi kalemi tutuyorum ve “Anne” sözcüğünü yazdım” gibi sözlü olarak betimlemesi...vb.).

Fiziksel ipucu sunma stratejisi, çocuğun beceride bağımsızlaşmasına göre en fazla yardımdan en az yardıma olacak şekilde tam fiziksel ipucu, kısmi fiziksel ipucu ve gölge ipucu şeklinde uygulanmaktadır.

Tam fiziksel ipucu sunma strajesinde;

Hedeflenen beceriyi yapabilmesi için ebeveyn den elleri ile çocuğun ellerini ya da bedenini maksimum düzeyde yönlendirmesi ya da kontrol etmesidir.



Kısmi fiziksel ipucu sunma strajesinde;

Çocuk hedeflenen beceriyi yapmaya başladıkça, ebeveyn işi yapma sorumluluğunu çocuğa bırakır. Sadece elleri ile çocuğun kol/bilek gibi belli bir bölgesinde dokunarak yardım sunar.

Gölge ipucu sunma strajesinde; Çocuk hedeflenen beceri de daha da ustalaştıkça ebeveyn çocuğa yanında durur ve sanki çocuğun elinin üzerindeymiş gibi ama temas kurmadan çocuğun yaptığını taklit eder. Çocuk bu stratejide de başarılı olursa ebeveyn fiziksel ipucu yöntemine son verir.

Not: Bu stratejiler uygulanırken çocuğun dil gelişimini, desteklemek için yapılan iş ve eylemler mutlaka ebeveyn tarafından sözlü olarak betimlenmelidir.

B.MODEL OLARAK İPUCU SUNMA

Çocuğun yapmak istediği beceriyi ebeveyninin yaparak göstermesi ya da çocuğun söylemek istediği şeyi ebeveynin sözel olarak ifade etmesi şeklinde çocuğa yardım sunmasıdır. Ebeveynin yaptığını ya da söylediğini çocuğun model alması, taklit ya da tekrar yoluyla öğrenme için fırsat sunacaktır. Bu strateji tam ve kısmi model olma stratejisi olmak üzere iki şekilde uygulanmaktadır.

Tam Model Olma; Hedeflenen becerinin tüm basamaklarının ebeveyn tarafından yapılması ve o anda neler yapıldığının sözlü olarak betimlenmesidir.

Örnek: Yüz yıkama bağlamında babası, çocuğuna “Musluğu açtım. Suyun sıcaklığını ayarladım. Lavaboya doğru biraz eğildim. Ellerimi musluğun altına uzattım. Avcuma su doldurdum. Su ile yüzümü ovalayarak yıkadım. Gözlerimi temizledim. Musluğu kapattım. Havlu ile yüzümü kuruladım.” demiş ve tüm bu basamakları kendisi yaparak çocuğuna model olmuştur.

Kısmi Model Olma; Yapılması istenen becerinin bir bölümünün çocuğa gösterilerek ya da söylenilerek yardım sunulmasıdır.

Örnek: Sofra hazırlama bağlamında annesi çocuğuna “Tabak, çatal ve kaşıkları getirdim. Hadi sen de tabak, çatal ve kaşıkları sofraya sırasıyla koy.” demiş ve sofraya hazırlama becerisinin bir kısmını yapıp geri kalan basamakları çocuğunun yapmasını sağlamıştır.



C. SÖZEL İPUCU SUNMA

Çocuğun kendisinin yapmak istediği ya da ebeveyninin çocuktan yapmasını istediği davranış ve becerilere ilişkin sözel olarak yardım sunmadır. Bu strateji **doğrudan ve dolaylı sözel ipucu** olmak üzere iki şekilde uygulanmaktadır.

Doğrudan Sözel İpucu Sunma Örneği: Yemek öncesi bağlamda ebeveynin çocuğa “Yemek zamanı, Ellerini lavaboda yıka, Yıkarken sabun kullan, tamam mı.” diyerek çocuğunun ellerini yıkaması için doğrudan sözel ipucu sunmuştur.

Dolaylı Sözel İpucu Sunma Örneği: Yemek öncesi bağlamda ebeveynin çocuğa “Yemek zamanı, yemek için ellerimiz temiz mi?.” diyerek çocuğunun ellerini yıkaması için dolaylı sözel ipucu sunmuştur.

D. SÖZEL OLMAYAN İPUCU SUNMA

Çocuğun kendisinin yapmak istediği ya da ebeveyninin çocuktan yapmasını istediği davranış ve becerilere ilişkin hareket, jest, mimik ve bakış gibi sözel olmayan yollarla yardım sunmadır.

Örnek: Anne, baba ve çocuk kart oyunu oynamaktadır. Baba bir katı çekip, “4” rakamını göster.” demiştir. Annesi 3-5 saniye beklemiş. Çocuk “4” rakamını gösteremeyince annesi kaşları/başıyla işaret ederek sözel olmayan ipucu sunarak çocuğunun başarılı olmasını sağlamıştır.

7.3. ETKİLEŞİMİ ARTIRAN ÇEVRESEL DÜZENLEMELER NEDİR?

Kazandırılması amaçlanan beceri ve davranışlarla ilgili olarak çocuklarda öğrenme gereksinimi oluşturan ve günlük rutinlerin, etkinliklerin ve geçişlerin bir parçası olan doğal ortam düzenlemeleridir. Doğal öğretim stratejilerinin kullanımına fırsat sunan çevresel düzenlemeler, **1.Ulaşılmaz hale getirme, 2. Sınırlı oranda/ parça parça verme, 3. Eksik bırakma, 4. Şartlı /beklenmedik durumlar oluşturma**, olmak üzere dört başlıkta ele alınmaktadır.



7.3.1.ULAŞILMAZ HALE GETİRME ÇEVRESEL DÜZENLEMESİ

Ebeveynleriyle etkileşime girme ve iletişim kurma davranışlarını artırabilmek amacıyla çocukların elde etmek istedikleri nesne ve durumların ulaşılabilir hale getirilmesidir.

Örnek: Oğlu Zekeriya'nın nesne isteme becerilerini geliştirmek isteyen Fatih Bey, oğlunun oyuncaklarını ulaşılabilir bir rafın üzerine koymuştur. Oyuncaklarını rafın üzerinde gören Zekeriya babası ile iletişim kurmak ihtiyacı hissetmiş ve eli ile oyuncaklarını işaret ederek “Baba veh.” demiştir. Bunun üzerine Fatih Bey “Sana ne vermeme istersin? diye sorduğunda Zekeriya, “Aaaba düdüdü.” diyerek babasıyla iletişime geçmiştir. Fatih Bey oğlunun bu ifadesini kabul etmiş, “Düdüdü diyen arabayı istiyorsun, demek.” demiş ve arabayı raftan alarak “Düdüdü diye ses çıkaran arabayı işte burada.” diyerek oğlunun dili kullanmasını sağlamıştır.

7.3.2.SINIRLI ORANDA/PARÇA PARÇA VERME ÇEVRESEL DÜZENLEMESİ

Çocukların ilgi duyduğu ya da istediği oyuncak, malzeme, yiyecek, içecek gibi nesnelerin tümünün aynı anda değil, az miktarda ya da parça parça verilmesi sonucunda daha fazlasını elde edebilmek amacıyla çocukların sözel ya da sözel olmayan bir şekilde etkileşim başlatmasına fırsat sunan çevresel düzenlemedir.

Örnek: Onur monoplejik serebral palsi tanılı bir çocuktur. Onur mandalina yemeyi çok sevmektedir. Annesi İrem Hanım Onur'un etkileşim becerilerini geliştirmek için mandalınanı tümünü birden vermek yerine Onur'a dilim dilim vermiştir. Onur her bir dilimden sonra annesinden **"Anne bitti, bir daha ver."** diyerek etkileşime girmiştir. Bu ve benzeri düzenlemeler sayesinde Onur'un etkileşim ve iletişim becerileri güçlenmiştir.



7.3.3. EKSİK BIRAKMA ÇEVRESEL DÜZENLEMESİ

Bir işin/etkinliğin yapılması sürecinde kullanılan malzemenin, materyalin veya oyuncuğun bir kısmının eksik verilmesi ile çocuklarda ihtiyaç oluşturulması ve ilgili kısmın yetişkinden talep edilmesine yönelik sözel ya da sözel olmayan bir şekilde etkileşim başlatmasına fırsat sunan çevresel düzenlemedir.

Örnek: Burak hemiplejik serebral palsi tanılı bir çocuktur. Annesi Elif Hanım sofrayı kurarken aile bireylerinin tümüne kaşık koymuş, Burak'ın önüne kaşık koymamıştır. Bunun üzerine Burak **"Anne kaşık yok. Kaşık ver."** diyerek annesinden kaşık istemek durumunda kalmıştır. Diş macununu verip fırçasını vermemek, kağıdı verip kalemini vermemek, önüne tabak koyup tabağın içine yemek koymamak, çorabın bir tekini verip diğerini vermemek gibi eksik bırakma düzenlemeleriyle Burak'ın etkileşim ve iletişim becerilerini güçlendirmiştir.



7.3.4. ŞAŞIRTICI/BEKLENMEDİK DURUMLAR OLUŞTURMA

Bir iş/durum/etkinlik yapılırken ebeveynlerin bir şeyi unutmuş, yanlışlıkla yapmış gibi davranması ya da nesnelere işlevinin dışında kullanması sonucunda çocukların şaşkınlıklarının sağlanmasıdır.

Örnek: Ayşe dipolejik serebral palsi tanılı bir çocuktur. Annesi Aslı Hanım, kızı Ayşe kendisine bakarken şaşkırtıcı durum oluşturabilmek amacıyla çorabını ayağına değil de eline giymiştir. Ayşe bu duruma hem gülmüş hem de şaşkırmıştır. Bunun üzerine Aslı Hanım **"Aaaa, neden gülüyorsun. Yanlış bir şey mi yaptım. Bu çorap ele giyilmez mi?"** diye Ayşe'ye sormuştur. Ayşe **"Hayır anne, çorap ayağa giyilir."** diyerek yanıt vermiştir. Çorabı ele giyme, araba sürme oyunu için top verme, kaşık yerine kalem verme, makarna istendiğinde ekmeğe verme gibi şaşkırtıcı/beklenmedik durumlar oluşturma çevresel düzenlemesiyle Aslı'nın etkileşim ve iletişim becerilerini güçlendirmiştir.

Not: Bu kitapçığın hazırlanmasında kaynakçada belirtilmiş içerikle birlikte "Hacettepe Üniversitesi DKT320 Serebral Palside Dil Konuşma, Beslenme ve Yutma Bozuklukları Dersi" notlarından da yararlanılmıştır.

8.KAYNAKÇA

Broşürü hazırlarken kullanılan kaynakçanın orjinal içeriğine QR kodları okutmak yoluyla erişebilirsiniz.



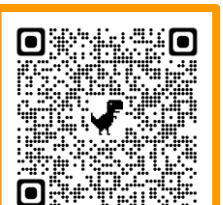
Doğal Öğretim Projesi
Doğal Öğretim Stratejileri ve Teknikleri



Doğal Öğretim Projesi
Nitelikli Yetişkin Davranışları Kitapçığı



Doğal Öğretim Projesi
Çevresel Düzenlemeler Kitapçığı



MEB Bedensel Yetersizliği Olan Bireyler;
Aile için Rehber Kitapçık